

УДК 657.1

МЕТОДИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ КРЕДИТНОЇ УСТАНОВИ

METHODOLOGICAL INSTRUMENTS OF INTERNAL AUDIT OF CREDIT INSTITUTION

Ганна Миколаївна ЧЕПЕЛЮК

к. е. н., доцент кафедри банківської справи Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ (м. Київ)
Cherelyk.b@ukr.net

Hanna M. CHEPELIUK

PhD in Economics, Associate Professor of Banking Department, Cherkasy Institute of Banking of the University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню теоретичних та методологічних засад внутрішнього аудиту банківських установ, а також визначенню шляхів розвитку й удосконалення.

Summary. The article is devoted to the research of theoretical and methodical principles of internal audit of banking institutions as well as determination of development directions and improvement.

Ключові слова: аудит, внутрішній аудит, методика, організація, функції внутрішнього аудиту, інформаційне забезпечення, принципи аудиту.
Key words: audit, internal audit, method, organization, functions of internal audit, informative providing, principles of audit.

Постановка проблеми. Банки є організаціями, діяльність яких має багатоцільовий характер та пов'язана із високим ступенем ризику. Вирішення проблеми зниження ризиків у банківській діяльності пов'язане із розвитком та удосконаленням підходів, методики внутрішнього аудиту як вагової складової системи внутрішнього контролю банку. Аудит в Україні розвивається в умовах ринкових відносин. Адекватна методологія аудиту формується за конкретними об'єктами аудиту, з урахуванням правового регулювання питань функціонування фінансового механізму суб'єктів економічної діяльності, цілей і завдань, які ставлять перед собою управлінці та власники об'єктів перевірки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення наукових джерел свідчить, що зміст зовнішнього і внутрішнього аудиту детально розкрито у багатьох працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. За цей час система аудиту вдосконалювалась, особливо активізувався внутрішній аудит.

Аудит, як окремий вид економічної діяльності, здійснюється у формі контролю, консультацій, експертиз, перевірок, а його методологія визначається сукупністю використовуваних методів. До основних складових методології

внутрішнього аудиту зараховують визначення його предмета, об'єкта та методики проведення аудиторських перевірок. Якщо предметом внутрішнього аудиту визнати всю банківську діяльність у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, то під об'єктом розуміємо предмет, явище, на які спрямовується діяльність, а також підприємство, установу.

Мета статті. Важливим питанням становлення та ефективної діяльності служби внутрішнього аудиту є визначення об'єктів внутрішнього аудиту. У спеціальній літературі проблему щодо об'єктів внутрішнього аудиту висвітлено недостатньо.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Міжнародні стандарти внутрішнього аудиту терміном «об'єкт аудиту» окреслюють будь-який підрозділ чи вид діяльності в структурі організації, яка підлягає аудиторській перевірці.

У Положенні «Про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України» рекомендується головну увагу внутрішнього аудиту зосередити на аналізуванні інформаційної системи, включаючи систему бухгалтерського обліку і супутніх видів контролю, вивченні фінансової та операційної інформації, дослідженні економічності та ефективності операцій. Цим положенням об'єктом внутрішнього аудиту

банку визначається система внутрішнього контролю. Особливими об'єктами у цьому разі є: інформаційна система, бухгалтерський облік та бухгалтерський контроль, фінансова та операційна інформація, результати діяльності банку [5]. Вони також є об'єктами внутрішнього контролю.

Узагальнюючи різні підходи, об'єктами внутрішнього аудиту як підприємств, так і банків слід визнати: ведення бухгалтерського обліку, достовірність звітності, стан майна, забезпеченість власними коштами, фінансову стійкість, ліквідність, систему управління, якість роботи економічних і технічних служб, планування і прогнозування, систему внутрішнього контролю, операції з грошовими коштами, фінансові результати діяльності суб'єкта господарювання.

Отже, об'єктом внутрішнього аудиту має бути вся діяльність банку, її документальне та бухгалтерське оформлення, інформаційне забезпечення процесу управління банком. До важливих об'єктів внутрішнього аудиту також зараховуємо ризики, що супроводжують процес здійснення банківських операцій. У цьому випадку внутрішні та зовнішні щодо банку події, які негативно вплинули на кінцеві результати його роботи, мають розглядатися системою внутрішнього контролю як окремий банківський ризик.

Кожний об'єкт внутрішнього аудиту потребує індивідуального підходу до використання прийомів аудиту, які формують його загальний метод. Методичні норми, використовувані в процедурі внутрішнього аудиту залежать від обсягів і мети перевірки та від джерел даних, які підпадають під перевірку. Відповідно до МСА № 610 «Розгляд роботи внутрішнього аудиту» обсяги та мета внутрішнього аудиту у кожному випадку різні й залежать від розмірів і структури об'єкта, а також вимог його керівництва. Цим стандартом виокремлено такі елементи внутрішнього аудиту:

а) огляд систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю, їх аналіз і моніторинг;

б) перевірка фінансової та господарської інформації;

в) аналіз економічності та ефективності діяльності;

г) перевірка дотримання законів, нормативних актів та інших зовнішніх вимог, а також політики, директив, внутрішніх вимог керівництва [4, с. 252].

Ці ж елементи внутрішнього аудиту визнані Національним банком України як його основні функції, зокрема:

а) зниження ризиків за проведеними операціями, пов'язаними з раціональним та ефективним використанням ресурсів банку;

б) надання рекомендацій структурним підрозділам банку у процесі планування, на стадії розроблення і впровадження нових продуктів, процесів, систем;

в) координація діяльності з діями незалежних аудиторських фірм при проведенні зовнішнього аудиту банку з метою забезпечення умов, за яких аудиторські фірми можуть з довірою покластися на висновки служби внутрішнього аудиту для уникнення дублювання зусиль;

г) складання та надання висновків і звітів при проведенні перевірки [5].

Певна річ, аудит має свій метод і володіє власними методиками. Якщо під методом аудиту розуміємо спосіб пізнання, дослідження об'єктів, явищ у процесі аудиту, то методика характеризуємо як сукупність методів, прийомів доцільної діяльності, виконання роботи.

У підручниках з аудиту, зазвичай, наводять визначення внутрішнього аудиту, окреслюють його об'єкти, завдання, функції та мету. Не слід діяльність внутрішніх аудиторів визнавати аналогічною діяльності зовнішніх, а відмінність вбачати лише в об'єктах контролю та широті діапазону діяльності [3, с. 239]. Внутрішній аудит відрізняється не лише об'єктами контролю та широтою діапазону діяльності. Він має інші мету та завдання. Різняться також суб'єкти, замовники. Іншими є міра незалежності, висновки, кваліфікація аудиторів, організація роботи, обов'язковість, правове регулювання, публічність, оплата праці, оформлення результатів аудиту, відповідальність перед замовниками. Інколи перелік послуг внутрішніх аудиторів доповнюють перевіркою систем контролю, спрямованих на розробку політики об'єкта перевірки в межах законодавства та рівня досягнення програмних цілей, а також оцінкою ефективності операцій [3, с. 239]. Подібне характерне для аудиторських послуг зовнішнього, але ніяк не внутрішнього аудиту. Щодо внутрішнього аудиту, перелічені вище функції слід вважати його основними завданнями.

Методологія внутрішнього аудиту має спільні та відмінні риси із методологією зовнішнього аудиту. Спільні риси, зазвичай, стосуються технології проведення перевірок. Відмінності зумовлені метою та видом внутрішнього аудиту. На методологію внутрішнього аудиту впливають види операцій комерційного банку, їх обсяги, галузева та географічна диверсифікація, ступінь ризику та можливість впливу на нього, належність банку до певної категорії за розміром капіталу, активів, кількістю відділень і філій.

Система внутрішнього контролю – це сукупність організаційної структури, політики

банку, методик і процедур, спрямованих на запобігання, виявлення й виправлення помилок та недостовірної інформації, забезпечення ефективної роботи банку.

При створенні системи внутрішнього контролю, складовою якої якраз і є внутрішній аудит, керівництво банку має розуміти, що ця система спрямовується на досягнення визначеної мети діяльності. Тому вона повинна включати методики і процедури, які забезпечують чітке виконання персоналом банку встановлених обов'язків. Функції внутрішнього аудиту в системі внутрішнього контролю виокремити досить складно. Це пояснюється спільністю мети та завдань як контролю, так і аудиту.

Серед важливих аспектів діяльності внутрішнього аудиту виокремлюємо встановлення та аналіз можливих зовнішніх і внутрішніх ризиків. Такий аналіз обов'язковий при впровадженні нових проектів, виробленні рекомендацій, оскільки дозволяє знизити рівень ризику, і врешті мінімізувати можливі втрати. З огляду на функціональні завдання внутрішнього аудиту, до його видів зараховуємо:

- а) моніторинг витрачання коштів за різними проектами чи програмами;
- б) аналіз фінансової та управлінської звітності банку;
- в) оцінка достовірності та своєчасності звітності;
- г) оцінка контрактів, що розробляються;
- д) оцінка існуючих та нових систем контролю.

Модель внутрішнього аудиту, ухвалена вітчизняними банками включає два основних елементи:

– перший – ревізія, яка зосереджується на перевірці збереження та ефективному використанні активів, виявленні та ліквідації заборгованостей і нестач;

– другий – забезпечення достовірності бухгалтерсько-фінансової звітності, мінімізація оподаткування, сприяння збереженню активів банку.

В основі методики аудиту – поєднання методів документальної ревізії як перевірки документів і записів з метою визначення достовірності й законності операцій, зафіксованих у них та фінансово-економічного аналізу.

За походженням документальна інформація може бути внутрішньою та зовнішньою.

Якщо внутрішню документацію готують й опрацьовують у банку, то зовнішня надходить від державних, контролюючих, вищих органів. Ступінь довіри до внутрішньої документації залежить від якості бухгалтерського та адміністративного контролю.

До зовнішньої належать офіційні документи з підписами посадових осіб, печатками, спеціальними розпізнавальними знаками.

До методів документальної перевірки належать: огляд документів за формою, внутрішнє підтвердження документів, перевірка документів по суті, арифметична перевірка. Масштаби та мета документальної перевірки залежать від розміру та структури, а також від вимог керівництва банку. Зміст перевірки полягає в аналізі коштів, відображених у звітах за фінансовою інформацією банку, особливому вивченні окремих статей (валютних операцій, створення резервів за кредитними операціями), включаючи детальне тестування операцій, сальдо рахунків і процедур.

У практиці документальної перевірки застосовують два підходи до вивчення інформації:

- перший – від первинних документів до реєстрів аналітичного і синтетичного обліку;
- другий – від звітних, підсумкових форм і показників до реєстрів синтетичного і аналітичного обліку та від записів у них до первинних документів.

Другий варіант більш раціональний, оскільки дозволяє вдало відібрати коло первинних документів і первинних записів, які необхідно детально вивчити на основі аналізу звітних показників. Це уможливить зосередження уваги на найбільш ймовірних недоліках і порушеннях.

Відповідно до Міжнародного стандарту аудиту (МСА) № 610 «Розгляд роботи внутрішнього аудиту» внутрішній аудит визначають як діяльність щодо оцінки, яка здійснюється внутрішньою службою об'єкта. Серед інших функцій цієї служби виокремлюють перевірку, оцінку й моніторинг адекватності та ефективності системи бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю [5 с. 251]. Тому важливими передумовами успішності функціонування внутрішнього аудиту є якісне інформаційне забезпечення та аналітичні процедури, що використовують в аудиторській діяльності. Їх вивчення й розвиток – необхідна умова становлення та вдосконалення внутрішнього аудиту в комерційних банках.

Система бухгалтерського обліку і звітності є постачальником інформації про рух грошових коштів та зміни фінансових результатів банку для зовнішніх (контролюючих органів, інвесторів, кредиторів) і внутрішніх (власників, менеджерів, виконавців) користувачів. Банки виконують операції, яким властива сукупність важливих та складних характеристик. Зокрема, це стосується ризиків, що виникають в процесі виконання активних операцій. Існує багато класифікацій ризиків за різними ознаками. Л. О. Примостка у монографії «Фінансові деривативи: аналітичні

та облікові аспекти» класифікує ризики, що виникають у зв'язку з володінням фінансовими інструментами як фінансові [6 с. 117-118]. Фінансові ризики можливо відобразити в даних бухгалтерського обліку.

У зв'язку з цим система бухгалтерського обліку формується за двома основними напрямками – фінансовий та управлінський облік. Мета фінансового обліку полягає у наданні достовірної звітності для використання її зовнішніми користувачами. Метою управлінського обліку є задоволення інформаційних потреб внутрішніх користувачів на всіх рівнях управління. «Управлінський облік є процесом визначення, оцінювання, інтерпретації та передавання інформації, використовуваної керівництвом для планування, оцінювання й контролю діяльності, а також для прийняття рішень щодо напрямів використання банківських ресурсів» [2, с. 17]. Обов'язковість ведення управлінського обліку пов'язана із актуальністю, надійністю та ефективністю системи бухгалтерського обліку.

Організація бухгалтерського обліку тісно переплітається із функціями внутрішнього контролю. Ухвалення рішень щодо підвищення ефективності здійснюваних операцій потребує їх всебічного аналізу, який враховує, переважно, погляд власників капіталу чи інвесторів [7, с. 18]. Тому важливою функцією управлінського обліку визнаємо економічний аналіз. Відомо, що сутність аналізу як методу дослідження полягає у вивченні окремих явищ, складових частин об'єкта дослідження, а також взаємозв'язків між ними з метою виявлення певних ознак, властивостей та співвідношень.

Узагальнюючи дослідження українських та зарубіжних вчених, а також банківську практику, основні аналітичні завдання управлінського обліку вбачаємо в:

1. Оцінці ефективності управління власними коштами банку (доцільність розширення спектру операцій щодо розміщення ресурсів та капіталізації банку та її вплив на вартість кредитів для позичальників);

2. Аналізі впливу чинників на фінансові результати та фінансовий стан банку (визначення оптимальної процентної ставки за залученими ресурсами та оптимальної процентної ставки за кредитними вкладеннями; оцінка дохідності за інвестиціями; паралельний аналіз динаміки доходів і витрат);

3. Оцінці ефективності управління активами та зобов'язаннями банку (визначення обсягу проблемних кредитів та їх питомої ваги в кредитному портфелі банку; обсягу дорогих і дешевих ресурсів та їх питомої ваги в складі

ресурсів банку);

4. Аналізі чинників, що впливають на значення економічних нормативів, встановлених Національним банком України (контроль за обсягом регулятивного капіталу банку; за ступенем ризику активів; за валютною позицією банку).

Аналітичні функції управлінського обліку суттєво доповнюють аналітичні процедури, що використовують у внутрішньому аудиті. Відповідно до МСА № 520 «Аналітичні процедури», аналітичні процедури означають аналіз суттєвих показників і тенденцій, включаючи підсумкове дослідження флуктуацій та взаємозв'язків, що не відповідають іншій інформації чи прогнозним значенням [5, с. 180].

Аналітичні процедури доцільно використовувати:

- на стадії планування - з метою визначення характеру та обсягу подальших процедур;
- для визначення показників, що характеризують ефективність діяльності банку;
- при оцінці ступеня ризику окремих активних операцій банку, зокрема, кредитних, інвестиційних, валютних;
- для огляду фінансової звітності та виявлення фактів викривлення даних;
- для оцінки рівня постановки управлінського обліку та виконання усіх властивих йому функцій;
- з метою скорочення деталізованої перевірки документів;
- для розробки стратегії подальшої діяльності банку;
- для ухвалення рішень щодо доцільності впровадження нових видів банківських послуг, що надавалися в порядку експерименту.

Обов'язковість використання аналітичних процедур визначено в МСА з 1988 року при перевірці достовірності фінансової звітності. При її проведенні внутрішній аудитор використовує як фінансову, так і нефінансову інформацію. Основне джерело інформації - дані бухгалтерського обліку. Методика проведення аналітичних процедур визначає аудитор виходячи із потреб користувачів та його власного досвіду.

Аналітичні процедури дозволяють підвищити якість та інформативність аудиторської перевірки, а також скоротити її обсяг і час проведення. Це допоможе встановити недоліки системи управління, бухгалтерського обліку, причини, що їх зумовили. Дж. Робертсон у роботі «Аудит» наводить результати дослідження Американського інституту дипломованих громадських бухгалтерів. Так, на думку аудиторів, аналітичні процедури допомагають виявити

27,1 % помилок, прогнозування і дискусії – 18,5 % [8, с. 122]. Наведені дослідження стосуються зовнішнього аудиту. У внутрішньому аудиті ефективність аудиторських процедур буде значно вищою, оскільки при сучасному технічному та програмному забезпеченні банків, фахівці внутрішнього аудиту можуть відслідковувати дані бухгалтерського обліку та первинних документів ще на стадії їх складання. Це значно скорочує деталізовані процедури, орієнтовані на первинні документи і реєстри синтетичного й аналітичного обліку.

Для підвищення ефективності внутрішнього аудиту фахівцям необхідно досконало володіти методикою економічного аналізу. Це дозволить комплексно та системно вивчати різні аспекти фінансової діяльності кредитної установи шляхом аналізу та зіставлення відповідних показників економічного суб'єкта. Отже, аналіз – це необхідний елемент методики аудиту, оскільки його метою є виявлення незвичайних або неправильно відображених у бухгалтерському обліку фактів фінансової діяльності.

Метод аналізу – способи, прийоми та засоби дослідження економічних явищ і процесів на макро- і мікроекономічних рівнях [1, с. 327]. Він реалізується через його науковий апарат – сукупність прийомів дослідження. За їх допомогою аудитор може виявити причинно-наслідкові зв'язки в економічних подіях.

Методика сучасного економічного аналізу суттєво відрізняється від потреб практики. Фінансовий аналіз уже отримав певний розвиток стосовно діяльності підприємств, втім, аналіз банківської діяльності недостатньо вивчений і опрацьований.

Використовуючи різні методи аналізу, аудитори в змозі запровадити інформаційно-аналітичні системи, які формують вичерпну інформацію про грошові потоки. Це особливо актуально для банків.

Основний недолік сучасної оцінки економічного стану кредитної установи – ретроспективність, тобто можливість бачити результати діяльності в минулому часі. Дослідження функцій аналітичних служб банків Черкаської області показало, що вони використовують, як правило, традиційні методи аналізу та ті, що пропонуються нормативними документами Національного банку України. Нині, за досить високої конкуренції на ринку банківських послуг, кредитною установою необхідно керувати, випереджуючи розвиток поточних подій. Тому одним із продуктивних підходів до управління активами і пасивами банку є аналіз його фінансових потоків. У межах цього аналізу вивчають потоки платежів за активними і пасивними операціями, окремі угоди та їх серії.

Інвестиційні та кредитні операції слід вивчати як потоки фінансових вкладень та зустрічні надходження доходів від них. На цьому принципі в практиці розвинених країн будується цілий клас банківських імітаційних моделей. Імітаційне моделювання забезпечує цілісний погляд на діяльність всього банку, розробку оперативних і стратегічних планів та обґрунтування окремих активних операцій. Імітаційні моделі реалізуються на базі пакетів структурного моделювання, електронних таблиць, спеціалізованих банківських експертних пакетів.

Необхідна умова реалізації методів моделювання – наявність у банку автоматизованої інформаційної системи із детальною, повною та точною інформацією про фінансові інструменти. Впровадження імітаційного моделювання супроводжується певними труднощами, зокрема: високі вимоги до автоматизованої інформаційної системи банку, повноти та точності інформації, що використовується; необхідність оцінки достовірності аналітичних результатів, отриманих іншими методами дослідження.

Впровадження методів моделювання не суперечить застосуванню традиційних видів, прийомів та способів аналізу, що включають порівняння відносних та середніх величин, групування, бальну оцінку, зведення, графічний, табличний, а також балансовий методи. Використання зазначених прийомів аналізу, дозволяє суттєво підвищити ефективність внутрішнього аудиту. Їх доцільно застосовувати для контролю за виконанням кошторисів, моніторингу операцій з кредитування, операцій з іноземною валютою, цінними паперами, виявлення негативних та небажаних відхилень, що можуть призвести до підписання неефективних угод. Водночас, результати аналізу, отримані традиційними методами, формують базу для створення економіко-математичної моделі.

Якщо в банку уніфікований та формалізований процес складання звітності, то це дозволить керівництву через певний набір результативних показників отримувати поточну та перспективну інформацію щодо його фінансового стану. Від кожного підрозділу дані надходять за типовими формами. Фінансова служба забезпечує простоту і доступність групування інформації.

Щодо управління активними і пасивними операціями банку методика економічного аналізу повинна включати в себе такі складові:

- нормативно-методичну базу економічного аналізу в комерційних банках;
- сукупність наукових способів та прийомів дослідження фінансової діяльності банку;
- систему економічних показників, що

характеризують об'єкти дослідження;

- загальну методику комплексного аналізу;
- внутрішню методику, розроблену для вирішення поточних проблем та розробки стратегічних завдань, що виникають в процесі управління діяльністю комерційного банку;

- «розроблені в теорії та практиці фінансового і банківського менеджменту численні стратегії, теорії та методи управління активами, пасивами, ліквідністю, ризиками, капіталом і прибутком» [2, с. 34].

Існуюча банківська практика свідчить, що внутрішній аудит зосереджує увагу лише на правильності відображення банківських операцій у бухгалтерському обліку. Звичайно, правильність та достовірність бухгалтерського обліку є важливим об'єктом внутрішнього аудиту. Втім, це не відповідає призначенню внутрішнього аудиту згідно міжнародної практики й суттєво звужує його роль та ефективність у банках. Витрати на внутрішній аудит повинні компенсуватися не тільки фактами виявлених помилок (навіть якщо це дозволить уникнути штрафів з боку контролюючих органів), а й рекомендаціями, пропозиціями щодо удосконалення упра-

влінського обліку, виявленням негативних тенденцій, що можуть призвести до збитків у майбутньому.

Висновки. Таким чином, необхідність розвитку та удосконалення підходів, методики внутрішнього аудиту як вагомої складової системи внутрішнього контролю банку обумовлена потребами зниження ризиків у банківській діяльності. Опрацювання процедур внутрішнього аудиту націлене на розуміння керівництвом та працівниками банку їх необхідності як послуги, яка поки що використовується не повною мірою через неоднозначне тлумачення об'єктів внутрішнього аудиту у банках. До об'єктів внутрішнього аудиту банків належать: ведення бухгалтерського обліку, достовірність звітності, стан майна, забезпеченість власними коштами, фінансова стійкість, ліквідність, система управління, якість роботи економічних і технічних служб, планування і прогнозування, система внутрішнього контролю, операції з грошовими коштами, фінансові результати діяльності.

Список використаних джерел

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / Редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К. : Видавничий центр «Академія», 2001. — 848 с.

2. Кіндрацька Л. М. Бухгалтерський облік у банках України : Підручник / Л. М. Кіндрацька. — Вид. 2-ге, доп. і перероб. — КНЕУ, 2001. — 636 с.

3. Кузьминский А. Н. Аудит : практ. пособ. / А. Н. Кузьминский. — К. «Учетинформ», 1996. — 283 с.

4. Международные стандарты аудита и Кодекс этики профессиональных бухгалтеров (1999). — М., 2000. — 699 с.

5. Положення «Про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках

України», затверджене постановою Правління НБУ від 20.03.1998 р. за № 114 із змінами та доповненнями.

6. Примостка Л. О. Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти : Монографія. / Л. О. Примостка — К. : КНЕУ, 2001. — 263 с.

7. Ришар Ж. Аудит и анализ хозяйственной деятельности предприятия / Ж. Ришар ; пер. с франц. под ред. Л. П. Бельх. — М. : Аудит, ЮНИТИ, 1997. — 375 с.

8. Робертсон Дж. Аудит / Дж. Робертсон ; пер. с англ. — М. : КРМГ : Аудиторская фирма «Контакт», 1993. — 496 с.